

De gemeente Kockengen en haar veldwachters, 1812 - 1827

K.J. Onderweegs
Boomstede 394, 3608 BD Maarssen

Als oud-politieman heb ik mij gezet aan een studie van de veldwachters in de gemeente Kockengen in de 19de eeuw. Dit artikel is daarvan het eerste resultaat.

De gemeente Kockengen in 1815

Nadat de Fransen, die aan het plunderen en brandstichten waren geslagen, in 1814 door de Russische en Pruisische legers uit de Noordelijke Nederlanden waren verdreven, werd door Koning Willem I het eigen landsbestuur hersteld. Door middel van Koninklijke Besluiten regelde hij veel staatszaken, zoals de inrichting en werking van de provincies en gemeenten. Pas in 1851 kwam de Gemeentewet tot stand. Daarvóór werden Reglementen voor de Steden en het Platteland per provincie vastgesteld. Sommige Franse wetten bleven nog lang gehandhaafd. Veel proclamaties waren zowel in de Nederlandse als de Franse taal gesteld, omdat Koning Willem I tevens soevereine vorst was over Luxemburg en België, waar de voertaal overwegend Frans was.

Koning Willem I vaardigde op 10 april 1815 een wet uit waardoor oproerkraaiers, die verdeeldheid of wanorde veroorzaakten, zonder mogelijkheid van hoger beroep ten strengste bestraft konden worden met geseling of brandmerken, en een gevangenisstraf van maximaal tien jaren. In het ergste geval kon zelfs de doodstraf opgelegd worden. De bedoeling hiervan was dat er in het land weer normaal geregeerd zou kunnen worden en de stabiliteit in het dagelijkse leven zou terugkeren.

Tijdens de Franse tijd waren, in 1812, twee vroegere gerechtsheerlijkheden (Kockengen met Spengen en Kockengen-Lokhorst) samengevoegd tot de gemeente Kockengen. Deze situatie bleef in het Koninkrijk der Nederlanden nog lange tijd gehandhaafd.¹

De Fransen hadden ook de provinciale indeling overhoop gehaald. Kockengen maakte toen deel uit van het Kanton Woerden van het Arrondissement Utrecht, dat op zijn beurt weer tot het Departement van de Zuiderzee behoorde. In 1814 kregen de provincies hun oude namen weer terug en ook nagenoeg geheel hun oude grenzen.²

In 1815 telde de bevolking van de gemeente Kockengen 548 zielen. Verreweg de meeste werkenden verdienden hun levensonderhoud in de agrarische sector. Er waren 37 ambachtslieden. Een kaarsenmakerij produceerde ongeveer 2000 pond kaarsen per jaar. De bierbrouwerij "De drie akers" had een jaarlijkse omzet van omstreeks 1000 tonnen bier.³

De gemeente Kockengen bestond grotendeels uit weidegebied. In 1815

stonden er binnen de gemeente als geheel 58 boerderijen en 45 andere huizen. Voorname buitenplaatsen en dergelijke waren er niet. Twee wipwatermolens, die van de polder Kockengen en die van de polder Spengen, hielden de waterstand in de poldersloten en de vaarten op peil.³ Sluizen waren niet nodig. De wegen waren smal en ongeplaveid, met diepe karresporen, die in de winter deels onbegaanbaar waren omdat ze veelal vol waterplassen stonden. Het vervoer, ook van goederen en vee, ging dan ook voornamelijk over water per schuit.

In 1816 werd het gemeentewapen van Kockengen vastgesteld: zes Andrieskruisen, in rijen van 3, 2 en 1, op een blauw veld.⁴

Het bestuur over de gemeente Kockengen in de vroeg-19de eeuw

Het plaatselijke bestuur werd in 1814 gevormd door burgemeester Mr. J. Bredius (die Maire Dirk van Schaerdenburg was opgevolgd),⁵ twee assessoren (wethouders) en vijf gewone raadsleden. De Raad kwam om de twee maanden of zo vaak als nodig was bijeen. De raadsleden werden gekozen uit de gegoede burgers van de gemeente. Dat zij een zekere welstand genoten valt af te leiden uit de hoogte van de belasting die zij betaalden. In zo'n kleine gemeenschap als Kockengen was de burgemeester tevens gemeentesecretaris; hij kon zodoende veel dagelijkse zaken thuis afhandelen.

In 1825 werd J. van Schaerdenburg burgemeester van Kockengen, die op zijn beurt al in 1826 werd opgevolgd door G.D. van Riet.⁴

Het gemeentebestuur hield zich in die jaren vooral bezig met de inkomsten en uitgaven van de gemeente. Ook het onderwijs vereiste regelmatig aandacht. Verder moesten er regels worden vastgesteld voor de orde en veiligheid. Uitgevaardigd werden onder andere een Reglement op de Nachtwachten (1814), een Reglement van Politie (1827, later de Algemene Politieverordening geheten), en besluiten betreffende de brandveiligheid.

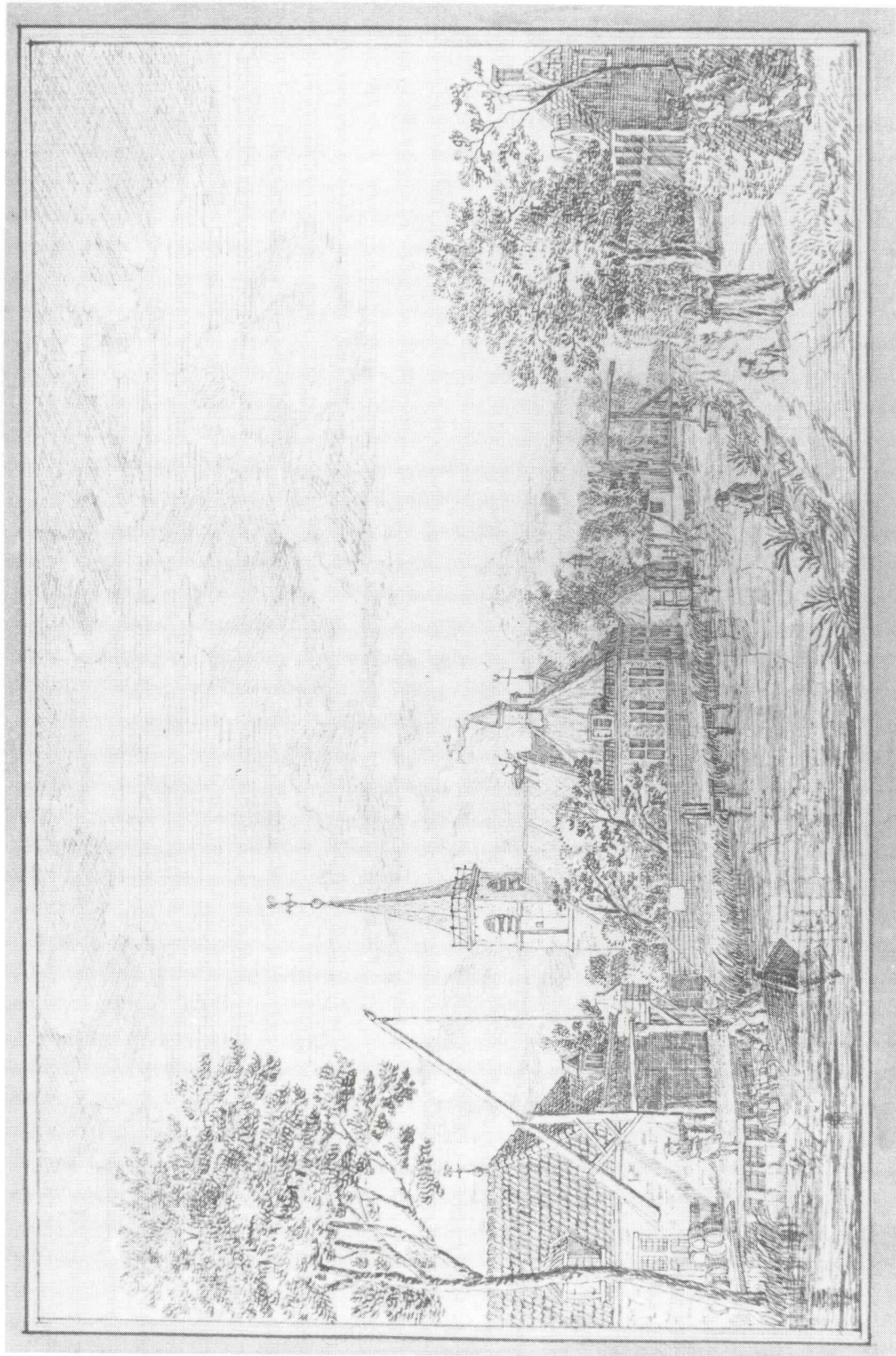
De vastgestelde gemeentelijke verordeningen behoeften de goedkeuring van de provinciale autoriteiten. Alle gemeente-ambtenaren, zoals de gemeentesecretaris, de ontvanger en de veldwachter, werden door de "Gouverneur van de Provincie van Utrecht" (later de Commissaris des Konings genoemd) benoemd op voordracht van de burgemeester^{6,7}. De Gouverneur was ook belast met de handhaving van orde en veiligheid in zijn provincie en zond daaromtrent regels en brieven aan de gemeentebesturen.

De burgemeester was hoofd van de plaatselijke politie en de brandweer. Hij had ook het toezicht op de logementen en de tapperijen in zijn gemeente. De burgemeester had verscheidene bijbaantjes om een enigszins redelijk inkomen bij elkaar te krijgen. Dat gold overigens niet alleen voor hem.

Kockengen was inmiddels afgestapt van de beroepsnachtwacht. In 1814 werd een stille nachtwacht ingesteld waarin alle mannen boven de 18 jaar bij toerbeurt dienst moesten doen. Tegen betaling van de kosten mocht men zich laten vervangen. Vier man moesten tegelijk dienst doen, twee in Kockengen en twee in Spengen.⁵

Veldwachter Hendrik van Ee

De naam "veldwachter" voor de plattelandspolitieman is aan het einde van de 18de eeuw ontstaan. De functie van veld- en boswachter ("police rurale" met "garde champêtre" en "garde forestier") werd in 1796 ingesteld

Afb. 1. Het dorp Kockengen met de Heycop, getekend door J. Spaan op 30 juni 1750 (foto archief voormalige gemeente Kockengen).

en bleef na 1814 gehandhaafd. De veldwachter en de jachtopziener hielden toezicht om diefstal van vee, akker- en veldvruchten en stroperij te voorkomen.⁸

Op voordracht van de burgemeester werd de veldwachter door de Gouverneur van de Provincie Utrecht benoemd en ontslagen.^{9,10} Men solliciteerde naar deze functie, waarbij gepasporteerde (met groot verlof zijnde) militairen de voorkeur hadden. Deze waren bedreven in het hanteren van wapens en gewend aan discipline en gezag van meerderen. Een vereiste was ook dat ze konden lezen en schrijven.

De enige uit de Franse tijd overgebleven veldwachter was Hendrik van Ee. Uitgedost met dwarsgedragen steek met kokarde, lange jas, rotting en sabel - zoals het uniform er toen uitzag - moest hij de orde in Kockengen handhaven. Maar dat deed hij kennelijk niet tot tevredenheid van de bevolking. Bij de burgemeester kwamen in de loop der tijd heel wat klachten over het gedrag van de veldwachter binnen; laatstgenoemde werd daar verscheidene malen op gewezen, maar trok zich er niets van aan. In een brief aan de Gouverneur van de Provincie Utrecht vroeg de burgemeester van Kockengen daarom het ontslag van de veldwachter aan wegens "niet alleen niet na behoren waarnemende zijne post en zorgende voor de veiligheid der eigendommen van de ingezetenen dezer gemeente, maar zelfs dezelve en leden van het gemeentebestuur met brutaliteiten bejegende"⁶. Zo te horen geen "brave Hendrik". Hij werd dan ook in 1816 met instemming van de Gouverneur ontslagen.⁹ Meer heb ik helaas niet over deze Hendrik van Ee kunnen terugvinden.

Het was wellicht niet verwonderlijk dat de veldwachter zich niet aan kon passen aan het nieuwe gemeentebestuur en de veranderende regels. Het Napoleontische systeem was veel strakker van structuur en dat was veranderd in een dienend en meer sociaal gericht regime.

Bij circulaire van 6 maart 1815 deelde de Gouverneur aan de burgemeesters in zijn provincie mee, dat het tractement van de veldwachters in de post onvoorziene uitgaven in de gemeentelijke begroting opgenomen moest worden.¹¹ Een andere circulaire uit die tijd, van 6 oktober 1815, verplichtte de gemeentebesturen om van alle zaken betreffende inbraak, diefstal en dergelijke een afschrift aan de Gouverneur te sturen.¹²

Veldwachter Jacobus Spee Schreuder

De Gouverneur verzocht de burgemeester van Kockengen een ander geschikt persoon voor de functie van veldwachter voor te dragen in de plaats van H. van Ee. Dat werd Jacobus Spee Schreuder¹⁰, wiens benoeming op 19 juli 1816 volgde, tegen een vast tractement. Hij moest bij de Vrederechter van het kanton waartoe hij behoorde de eed afleggen. Het zat Jacobus niet erg mee, want hij ging zelfs tweemaal naar het Bureau van de Gouverneur te Utrecht (Paushuize) om zijn aanstelling te halen, maar kwam beide keren zonder dit document in Kockengen terug.¹³ De burgemeester was daar slecht over te spreken en schreef in een brief aan de Gouverneur dat hij de veldwachter in zijn gemeente nodig had¹³. Uiteindelijk zal deze

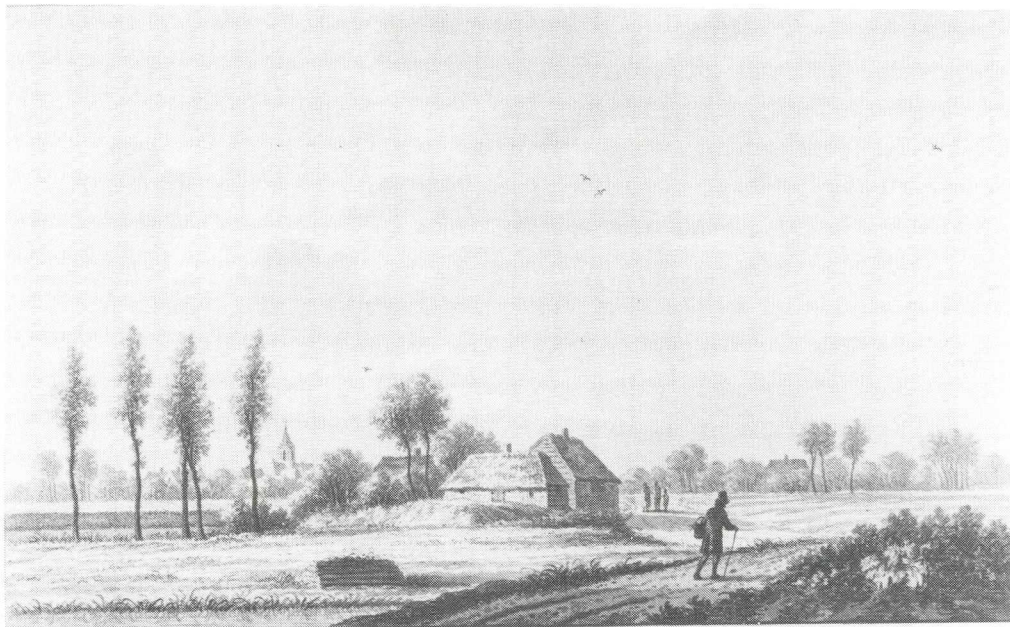
zijn aanstelling wel gekregen hebben.

Over het uniform dat hij droeg wordt in de archieven van Kockengen niets gezegd. Wel weten wij dat de veldwachter van Maarssen in 1826 was gekleed in een blauwe lakense jas met groene kraag en groene opslagen, een blauwe lakense broek, een groen lakens vest en een driekante steek.¹⁴

In de uitgaande stukken van die tijd valt regelmatig te lezen dat de burgemeester als hulpofficier van Justitie proces-verbaal opmaakte van aangiften en andere voorvallen. Ook beantwoordde hij de brieven van de Officier van Justitie en die van de Vrederechter of de Rechter van Instructie. Hij trad dan op als hoofd van de plaatselijke politie.

Uit de praktijk van het veldwachterswerk vond ik het hieronder volgende voorval. Hij moest er voor zorgen dat er niet werd gebedeld en eventuele bedelaars naar elders afvoeren. Uit dit voorval blijkt ook hoe moeilijk het soms was om aan betrouwbare getuigenissen te komen.¹⁵

Op 18 november 1822 arresteerde de veldwachter twee bedelaars. Zij gaven als hun namen op Jan Nicolaas Scheffner en Cornelis Rijst. Zij bevonden zich al enige weken in Kockengen en bedelden langs de huizen om eten. Een van hen was op twee achtereenvolgende zondagen onder kerktijd op het erf van Dirk van Schaardenburg geweest en had daar om een aalmoes gevraagd. Beiden werden op een gegeven moment door de veldwachter aangehouden en bij de burgemeester voorgeleid. Wegens bedelarij werden zij per "wagentje" voor de Vrederechter in Woerden gebracht, onder geleide van de veldwachter en Gijsbert Hogendoorn. Hogendoorn zei dat een der bedelaars onderweg had gezegd "dat Kockengen er van heugen zoude dat men hem liet

Afb. 2. Pen- en penseeltekening van N. Wicart uit het eind van de 18de eeuw (foto archief voormalige gemeente Kockengen). Volgens bij de plaat bewaard gebleven gegevens toont deze tekening het landelijk gebied bij 't Dorp Cokkengen. De kerk op de achtergrond lijkt niet erg op die van Kockengen, maar tekenaars uit die tijd veroorloofden zich wel vaker vrijheden in de uitwerking van hun onderwerp. Het punt van waaruit Wicart Kockengen zag is niet vast te stellen.

wegbrengen". De veldwachter en de voerman hadden daar echter niets van gehoord. Bij het uitrijden van het dorp zou, volgens Jan Carel de Bruin, een van beiden tegen Anthonie Homan, die bij de brug bezig was met slachten, hebben gezegd "als ik weer te Kockengen kom dan zal ik u wel nader krijgen". Later zei Homan dat gezegd werd "in de volgende week kom ik weder bij u" daar de man meerdere malen bij hem om een aalmoes had gebedeld. Ook de heren Van Schaardenburg en Ernst Kibbe zeiden niets van brutaliteiten te hebben ondervonden van beide bedelaars. De burgemeester kwam in een schrijven aan de Rechter van Instructie te Utrecht uit een en ander tot de slotsom dat beide personen al sedert geruime tijd als bedelaars bekend stonden.

De burgemeester van Kockengen belastte de veldwachter in mei 1823 met het doden van loslopende honden vanwege heersende hondsdolheid. Gedurende vier weken moesten de mensen hun honden in Kockengen vasthouden.¹⁶

De Gouverneur der provincie Utrecht zond in 1822 aan alle gemeentebesturen per circulaire een reprimande.¹⁷ Hierin deelde hij mee dat de politietaak ten plattelande op sommige plaatsen met "de kenbaarste onachtzaamheid wordt waargenomen; waardoor de Justitie dikwerf in de onmogelijkheid wordt gesteld, om de misdaden te vervolgen". Hij vond het zeer gevaarlijk dat de officieren bij de rechtbanken niet in kennis werden gesteld van gepleegde misdaden. Hij besloot met de mededeling dat de hoofden van de besturen ten plattelande elk strafbaar feit door de veldwachter of de bode moesten laten melden aan de Gouverneur en de Officier van Justitie. De Gouverneur bemoeide zich dus tot in details met het functioneren van het politiewezen in de plattelandsgemeenten.

Over veelvuldige diefstallen en inbraken in de plattelandsgemeenten werd geschreven in verscheidene circulaire, waarin tevens maatregelen daartegen bekend werden gemaakt. Zo moesten logementhouders en anderen die nachtlogies verschaften aan vreemdelingen, daarvan aantekening houden. De veldwachters moesten speciaal op vreemdelingen letten en proces-verbaal opmaken van door vreemdelingen begane overtredingen.¹⁸ Men mocht voor het bestrijden van de kleine criminaliteit behalve van de veldwachters en nachtwakers zelfs gebruik maken van de rustende schutterij die in sommige gemeenten aanwezig was.¹⁹

Bij circulaire van 28 september 1826 werden de veldwachters verzocht ook medewerking te verlenen aan de werving van soldaten die in de koloniën dienst konden gaan doen.²⁰ De veldwachter kende namelijk iedereen in het dorp en als hij geschikte recruten aanwierf kreeg hij daarvoor zes gulden per man. Een aardige bijverdienste dus.

We vervolgen de lotgevallen van de veldwachter Jacobus Spee Schreuder. De burgemeester van Kockengen werd verzocht om hem ingevolge het Koninklijk Besluit van 15 juli 1825 Nr. 111 tevens voor te dragen tot Buitengewoon Opziener der Jacht en Visserij²¹. Deze commissie zal hem wel verleend zijn hoewel daarvan geen bewijsstuk te vinden is.

De burgemeester droeg hem bij de Gouverneur van de provincie Utrecht bovendien voor als Rijksambtenaar met de bevoegdheid overtredingen van de wetten op de landelijke en plaatselijke belastingen vast te stellen en de betrokkenen te verbaliseren.²²

Allengs werd de lichamelijke gesteldheid Jacobus slechter. Hoewel hij van goede wil was kon hij zijn ambt niet meer naar behoren uitoefenen. Daarom verzocht de burgemeester de Gouverneur om de veldwachter ont-

slag te verlenen omdat hij "thans niettegenstaande den besten wil niet meer in staat is het dorp alhier veel min de gemeente behoorlijk te begaan, waardoor hij gestadig aan velen ten spot verstrekt, alzoo iedere vreemdeling hem ziende niet anders kan veronderstellen dan dat hij zich aan bovenmatig gebruik van sterken drank heeft schuldig gemaakt, zijnde het tegendeel alleen den inwoners bekend".²³

Ook schreef de burgemeester, dat Schreuder niet meer in staat was de Rijkscommiezen te vergezellen en personen die overtredingen pleegden te vervolgen. Als buitengewoon opziener der jacht en visserij kon hij zich niet langer meten met de veldwachters uit de buurgemeenten. Zelfs kleine baldadigheden van kinderen kon hij niet meer verhinderen. Volgens de artsen was er geen hoop op beterschap en dit alles noopte de burgemeester om de ontslagaanvraag van de veldwachter in te dienen.

Op 6 februari 1827 verleende de Gouverneur aan J.S. Schreuder ontslag uit zijn functie en verzocht aan de burgemeester een ander geschikt persoon in de daardoor ontstane vacature voor te dragen.²⁴

Zelf verzocht Schreuder aan de Gouverneur hem vanwege zijn lichaamsgebreken ontslag te verlenen als deurwaarder der directe belastingen. Dit verzoek werd ingewilligd.²⁵

En zo eindigde op tragische wijze de loopbaan van de veldwachter Jacobus Spee Schreuder.

Noten

- 1 W.A.G. Perks, 1962. Geschiedenis van de gemeentegrenzen in de provincie Utrecht van 1795 tot 1940. Provinciale Almanak voor Utrecht, 1962, Mengelwerk, blz. 3 - 81, in het bijzonder blz. 42.
- 2 S.J.R. de Monchy, 1976. Handboek voor het Nederlandse Provincierecht. W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle, 2de druk (bewerkt door A.H. Gunther), 550 blz., in het bijzonder blz. 4 en 16.
- 3 Anoniem, 1972. De Utrechtse Gemeenten in 1815. Uitgave van de Provincie Utrecht, 186 blz., in het bijzonder blz. 62 - 63.
- 4 J.C. Jongeneel, 1959. Grepen uit de Geschiedenis van de Gemeente Kockengen. N. Samsom, Alphen aan den Rijn, 3e druk (1980, bewerkt door G.F.W. Herengreen), 135 blz., in het bijzonder blz. 48.
- 5 Jongeneel, 1959, blz. 47.
- 6 Archief Gemeente Kockengen (Gemeentehuis te Breukelen). Brievenboek 18 April 1815 t/m 30 October 1826. Daarin: 1816, Nr. 60, brief van de burgemeester van Kockengen d.d. 13 juni 1816, omtrent de veldwachter.
- 7 Archief Gemeente Kockengen. Brievenboek 18 April 1815 t/m 30 October 1826. Daarin: 1816, Nr. 61, brief van de burgemeester van Kockengen d.d. 17 juni 1816 omtrent de veldwachter.
- 8 N. Groeneweg en A. Hallema, 1976. Van Nachtwacht tot Computermacht. Vijftig Eeuwen Politie en Justitie. Europese Bibliotheek, Zaltbommel, 418 blz., in het bijzonder blz. 89 en 90.
- 9 Archief Gemeente Kockengen. Ingekomen stukken 1814 t/m 1820. Daarin: 1816, Nr. 3, brief van de Gouverneur van de Provincie Utrecht d.d. 14 juni 1816 omtrent ontslag van H. van Ee als antwoord op de brief van de burgemeester van Kockengen d.d. 13 juni 1816 over de veldwachter.
- 10 Archief Gemeente Kockengen. Ingekomen stukken 1814 t/m 1820. Daarin: brief van de Gouverneur d.d. 19 juni 1816 omtrent de benoeming van J. Spee Schreuder als veldwachter, als antwoord op de brief van de burgemeester van Kockengen d.d. 17 juni 1816 (Brievenboek 1815 t/m 1826, Nr. 61).

- 11 Archief Gemeente Kockengen. Ingekomen stukken 1814 t/m 1820. Daarin: 1815, Nr. 137, Circulaire van de Gouverneur d.d. 6 maart 1815, waarin o.a. plaatselijke begrotingen de enige maatstaf voor alle ontvangsten en uitgaven, ook de tractementen van de veldwachter, genoemd worden.
- 12 Archief Gemeente Kockengen. Ingekomen stukken 1814 t/m 1820. Daarin: 1815, Nr. 3, Circulaire van de Gouverneur d.d. 6 oktober 1815.
- 13 Archief Gemeente Kockengen. Brievenboek 18 April 1815 t/m 30 October 1826. Daarin: 1816, Nr. 68, brief van de burgemeester van Kockengen d.d. 31 juli 1816, omtrent de aanstelling van de veldwachter.
- 14 D. Dekker, 1977. Over veldwachters, turfvolsters en de grote brand bij de schepenmakerij van Gijsbertus van Hulst. Tijdschrift Historische Kring Maarssen, Jaargang 4, Nr. 2, blz. 40.
- 15 Archief Gemeente Kockengen. Brievenboek 18 April 1815 t/m 30 October 1826. Daarin: brief van de burgemeester van Kockengen aan "den Heere Regter ter instructie over het Arrondissement Utrecht", d.d. 24 november 1822.
- 16 Archief Gemeente Kockengen. Brievenboek 18 April 1815 t/m 30 October 1826. Daarin: brief van de burgemeester aan de Gouverneur, d.d. 27 mei 1823, omtrent publikatie over dolle hond.
- 17 Archief Gemeente Kockengen. Ingekomen stukken 1821 t/m 1825. Daarin: 1822, Nr. 3, Circulaire van de Gouverneur, d.d. 3 september 1822, omtrent onvoldoende waarneming der politiedienst.
- 18 Archief Gemeente Kockengen. Ingekomen stukken 1814 t/m 1820. Daarin: 1815, Nr. 2, Circulaire van de Gouverneur.
- 19 Archief Gemeente Kockengen. Ingekomen stukken 1821 t/m 1825. Daarin: 1823, Nr. 35, Circulaire van de Gouverneur aan de schouten ten plattelande, d.d. 31 oktober 1823, omtrent gebruikmaking van de rustende schutterij in de wintermaanden als bewaking.
- 20 Archief Gemeente Kockengen. Ingekomen stukken 1826 t/m 1830. Daarin: 1826, Nr. 1, Circulaire van de Gouverneur aan de plaatselijke besturen in de provincie Utrecht, d.d. 28 september 1826, omtrent bevordering van de koloniale werving.
- 21 Archief Gemeente Kockengen. Ingekomen stukken 1821 t/m 1825. Daarin: 1825, Nr. 49, brief van de houtvester in het "Eerste Jagt Distrikt van de Provincie Utrecht" aan de burgemeester van Kockengen, d.d. 15 augustus 1825.
- 22 Archief Gemeente Kockengen. Brievenboek 18 April 1815 t/m 30 October 1826. Daarin: 1824, Nr. 36, brief van de burgemeester aan de Gouverneur, d.d. 1 september 1824, omtrent de voordracht van de veldwachter als rijksambtenaar (deurwaarder).
- 23 Archief Gemeente Kockengen. Ingekomen stukken 1826 t/m 1830. Daarin: 1827, Nr. 40, brief van de burgemeester aan de Gouverneur, d.d. 28 januari 1827, omtrent de toestand van de veldwachter (ontslagaanvraag).
- 24 Archief Gemeente Kockengen. Ingekomen stukken 1826 t/m 1830. Daarin: 1827, Nr. 37, brief van de Gouverneur, d.d. 6 februari 1827, omtrent ontslag van de veldwachter.
- 25 Archief Gemeente Kockengen. Ingekomen stukken 1826 t/m 1830. Daarin: 1828, Nr. 20, brief van de Gouverneur, d.d. 13 mei 1828, omtrent ontslag van de veldwachter als deurwaarder.